

**RETROSPEKTIVA: ALIJA IZETBEGOVIĆ O BOSNI I HERCEGOVINI
(intervju, govori, pisma 1990 – 2003)**

Referat na osnivačkoj skupštini SDA – Sarajevo, 26. maj 1990.

“Postoje oni koji govore da je Bosna srpska, kao i oni koji tvrde da je Bosna hrvatska. Ali ima i onih – zašto to ne reći – koji sa jednakom agresivnošću tvrde da je Bosna samo muslimanska. Sa jednakom odlučnošću mi odbacujemo sve tri ove tvrdnje. Muslimansko svojatanje Bosne, s obzirom na realnu situaciju, jednako prijetoj njenoj dezintegraciji i haosu, kao i srpsko i hrvatsko svojatanje.

Ostaje nam, dakle, da je ‘Bosna i muslimanska i srpska i hrvatska’. Zašto ne?”

Intervju za magazin Naši dani – Sarajevo, juni 1990.

“Kada je riječ o definiciji Republike, rekao sam da smo mi saglasni sa onim što je predložio Nijaz Duraković, naime, da je BiH država građana i suverenih naroda – i to Muslimana, Srba i Hrvata. Ova nova formulacija Bosne i Hercegovine čini istovremeno jedan korak ka građanskom definiranju Republike, zadržavajući njen nacionalni karakter. Dakle, to je dvojna definicija, koja ujedno afirmira građanina, a ne zanemaruje narode. U BiH je to oboje potrebno.”

Govor na predizbornom skupu SDA u Velikoj Kladaši – 15. septembar 1990.

“Naš ideal je građanska republika, Bosna i Hercegovina kao građanska republika. Dakle, ne islamska republika, ali ne ni socijalistička republika. Građanska, slobodna republika. To je definitivno opredjeljenje muslimanskog naroda. Za to je potreban pristanak i Srba i Hrvata, i mi ih ovdje pozivamo da nam se pridruže u naporu za izgradnju Bosne i Hercegovine kao građanske republike i demokratske zemlje.”

Govor na predizbornom skupu SDA u Zenici, 28. oktobar 1990.

“Naši preci borili su se za ovu zemlju.

Oni su davali svoje živote za nju. Ali naši preci se nikad nisu borili da bi u ovoj našoj i njihovoj zemlji živjeli samo Muslimani. Oni su ovu zemlju uvijek gledali kao zajedničku domovinu Muslimana, Srba i Hrvata i svih ljudi dobre volje. U njoj su nalazili svoj dom mnogi kada su na drugim stranama bili progonjeni i mi zato moramo jačati našu svijest da ne smijemo dopustiti da ovdje budemo progonjeni ili da mi nekoga progonimo.

Kada su se naši preci borili za ovu zemlju, oni su to činili radi dobra i mira u kojem su željeli vidjeti svoje potomke. A razdoblja mira i skladnog življenja nisu bila rijetka u ovoj zemlji. U njima su nastale bogate riznice kulture o kojima moramo upoznati svoju djecu i sebe same.

Naša djeca moraju znati da su nasljednici jedne bogate i žive kulture. Tom kulturom mi se možemo ponositi pred cijelim svijetom. Moramo je čuvati i razvijati.”

Intervju za list Ogledalo – Sarajevo, novembar 1990.

“Pa, kod nas u Bosni, tačnije rečeno u Herceg-Bosni, jedan oblik pluralizma već je vijekovima živa realnost. Čuli ste za onu sintagmu ‘pluralna matrica’ Bosne. Time ljudi pokušavaju da definiraju najdublji temelj na kojem b-h zajednica počiva. Za nas Bosance potpuno je prirodno da ljudi nisu isti nego drugačiji. Onaj drugi nije pakao (sjećate se Sartrea?), nego nešto što se prihvaća i podrazumijeva.”

“Mi smo rekli da se zalažemo za građansku republiku BiH. To bi bila građanska republika u evropskom smislu riječi... Hoćemo, dakle, ne samo bogato društvo, već društvo u kom bi slobodno živjele sve naše različitosti.”

Intervju za list Borba – 13. novembar 1990.

“Bosna i Hercegovina ne može ništa prihvatiti što i srpski narod ne prihvati. U onome što će Bosna i Hercegovina prihvatiti učestvovat će i srpski narod kao njen konstitutivni dio. U suprotnom, postavlja se pitanje opstanka Republike. Najvjerovatnije ćemo tražiti kompromis. To, međutim, ne znači da srpski narod može da ucijeni Bosnu i Hercegovinu, da zahtijeva da se provodi samo njegovo, jer Srbi nisu jedini narod i morat će da povedu računa o tome šta hoće drugi građani Republike.”

Intervju za list Nedjelja – 30. decembar 1990.

“U Bosni su tradicionalno Muslimani, Srbi i Hrvati, odnosno muslimani, pravoslavci i katolici živjeli zajedno i podnosili se. Živeći tako dugo zajedno, našli su neke tačke dodira, uzajamne simpatije. Gradili su zajednički život, što upravo predstavlja taj početni kapital.”

“Ako mi u BiH izgradimo demokratiju, a to podrazumijeva ljudska i nacionalna prava svih građana ovdje, i ako budemo napravili prve korake u pravcu tzv. građanske republike, mislim da ćemo ostaviti iza sebe kao istorijski anahronizam borbu za neku nacionalnu državu u BiH. Mi idemo ka građanskoj republici... Mi namećemo, dakle, civilizacijski, historijski progresivniji zahtjev – to je demokratska, građanska republika BiH.”

Odgovor za list Oslobođenje – 31. decembar 1990.

“Želim da kažem da je Bosna i Hercegovina u toku svoje hiljadugodišnje historije postojala kao državna cjelina, sa vlastitom samobitnošću, i da će ona i dalje postojati kao republika, ili

država, ravnopravna sa drugim jugoslovenskim republikama ili državama. O njenoj sudbini odlučivat će samo njeni narodi i narodnosti, tj. samo njeni građani.”

Intervju za list Oslobođenje, 11. februar 1991.

“To bi trebalo pitati one koji osporavaju BiH. Trebalo bi ih pitati što će suverenost Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Crnoj Gori i Makedoniji, a Bosni kao ne treba. Postoje neki planovi kojima smeta suverena Bosna. Postoje planovi da se stvaraju ‘velike Srbije’, ‘velike Hrvatske’. Tome na putu stoji Bosna, a Bosnu je lakše progutati, podijeliti, precrtati, nacrtati drugačijom, ako ne bude suverena. E, baš zato, mi to ne damo.”

Intervju za list Nedjelja, 24. februar 1991.

“Uvijek smo zastupali tezu da je ovaj oblik nacionalne, odnosno tronacionalne države, prelazni period ka jednoj demokratskoj građanskoj republici, što, prema mom mišljenju, i dalje treba da bude cilj svih nas. To je jedino pravo rješenje za Bosnu i Hercegovinu.”

Intervju za list Borba - 16. avgust 1991.

“Ono što stvarno postoji je prisutna težnja muslimanskog naroda da očuva svoj identitet i zajedničku državu sa druga dva naroda. Sve drugo se izmišlja. Uostalom, nama je nuđena nekakva muslimanska država i mi smo to odbili.”

“Treba naglasiti da ne zagovaramo građansku republiku u smislu republike građana u kojoj bi moglo doći do majorizacije najjačeg naroda, već u tom smislu da nećemo ideološku državu, pa ni strogo nacionalnu državu. U tom smislu, možda zvuči paradoksalno, BiH se nalazi ispred Hrvatske i ispred Srbije, jer mi jednostavno nemamo izbora: ili ćemo postati civilna država u evropskom smislu riječi, ili ćemo propasti. Ne postoji put ka nacionalnoj državi za BiH. Hrvatska i Srbija će se zakopati u nacionalne države i otuda ovaj sukob. Da su i to istinski građanske države, rješenje bi se našlo - izlaz se ne bi tražio u osvajanju teritorija, stvaranju ‘doma za sve Srbe’ ili ‘doma za sve Hrvate’ i slično, nego bi put bio evropski: granice kakve jesu (Helsinki), ali zato garantirana ljudska i nacionalna prava za sve. To je evropski recept za rješavanje ovakvih pitanja, a BiH upravo na tome stoji.”

Poruka građanima BiH – TVSA, 6. oktobar 1991.

“Stoga, polazeći od suvereniteta Republike, od stavova Predsjedništva, sigurno tumačeći volju većine građana BiH, ja ovim proglašavam neutralnost BiH u ovom ratu. O ovome obavještavam, ovim putem, našu javnost, a sutra ću redovnim diplomatskim putem o tome obavijestiti svjetsku javnost.

Niste dužni, zapamtite, da dižete ruke jedni na druge.”

Govor na I Kongresu SDA – Sarajevo, 1. decembar 1991.

“U BiH pravo pitanje ne glasi kako samoopredijeliti narode, nego kako samoopredijeliti njihovu mješavinu. Na to još niko nije dao decidan i jasan teorijski odgovor.

Naravno, praktičan odgovor postoji, a to je historijska formula Bosne kao multikonfesionalne, multinacionalne i multikulturne zajednice. Zašto kvariti nešto što je stvoreno sticajem historijskih okolnosti i dobro funkcioniralo, a uz to očito predstavlja humano, demokratsko i – ako hoćete – evropsko rješenje? Zašto to mijenjati i kada bi se to moglo? A pogotovo ako to nije moguće bez nasilja i krvi, i ako se uz to nudi jedan retrogradan koncept nacionalne autokratije?

Pozivam stoga sugrađane Srbe i Hrvate, komšije Srbe i Hrvate, i njihove vođe, da potražimo ljudski izlaz iz ove situacije, izlaz zasnovan na pravu i razumu, da bi našim narodima prištedjeli stradanja kojih smo se ovih dana nagledali.”

“Bosna je i ranije znala i za rat i za mir. Ono što sadašnju situaciju čini iznimnom je što rat koji nam prijeti ne bi bio običan rat. To bi bio totalni rat, a mnogi važni akteri događaja toga ili nisu svjesni ili se prave da nisu svjesni. Armija šparta Bosnom uzduž i poprijeko, kao da je sve potaman, a neki neodgovorni kartografi, potpuno lišeni svijesti da sjede na buretu baruta, iscrtavaju nove karte i naveliko dijele Bosnu. Kao, ove im se granice Bosne, stare tristo i više godina, nastale političkim pomjeranjem tektonske snage u toku duge i burne historije, ne sviđaju, one su administrativne, proizvoljne, a ove što ih oni sada povlače u zadimljenim kancelarijama stranačkih ureda jesu prave i historijske. Ako bure baruta eksplodira, nestat će sve u dimu i sramoti, i kartografi i generali, i sve stranke i sve vođe, svi zakoni i institucije, i najveći dio onoga što je na ovom prostoru godinama izgrađeno mukotrpnim radom desetina generacija. Pošto imaju nesreću da su neuništivi, ostaće samo tri iskrvavljena i poražena naroda, izbezumljena i srozana na granice barbarstva.”

Intervju za list Oslobođenje, 31. decembar 1991.

“Mislim da ću i umrijeti, a da neću moći da objasnim sebi tu tajnu koja se zove Bosna! To je pitanje za sociologe, historičare, psihologe. Mislim da je moj život prekratak da to spoznam, osim da konstatiram da ta tajna postoji i da s poštovanjem odšutim pred tom tajnom.”

“Analogija između BiH i Jugoslavije nije baš sasvim korektna. Iako neka poređenja stoje, ona su više vanjska i površna. Prije svega, Bosna ima daleko dužu tradiciju od Jugoslavije. Zajedništvo ili suživot u Bosni traje vijekovima i, mada je prolazilo kroz mnoga iskušenja, ono se održalo. Jugoslavija je isključivo politička tvorevina, dok je BiH jedna kulturna, nacionalna, sociološka osobenost, civilizacijski unikat.”

Govor na zasjednju OSCE-a – Helsinki, 9. juli 1992.

“Ako se ne spasi Bosna, onda nemaju smisla ni te povelje i akti.

U nekoj ludoj nadi mi pokušavamo da sačuvamo viziju o građanskoj i kosmopolitskoj Bosni i Hercegovini. Ali to neće biti moguće bez međunarodne podrške. Mi smo neizmjerljivo zahvalni za humanitarnu pomoć koju nam šaljete. Ali, to ne može spasiti Bosnu od agresije. Agresija i njene posljedice ne mogu se suzbiti milostinjom, to je poruka građana moje zemlje koju vam prenosim.”

Pismo lordu Carringtonu, koordinatorskom Konferencije za Jugoslaviju, Oslobođenje, 15. juli 1992.

“Jedino buduće rješenje za BiH je – multireligijska, multinacionalna i multikulturna zajednica, parlamentarna demokratska država. Platforma Predsjedništva BiH od 15. juna kaže da će ustavno rješenje BiH biti zasnovano na regionalnoj i lokalnoj samoupravi koja uvažava ekonomske, kulturne, historijske i etničke kriterije.”

Govor na konferenciji u Londonu – 26. avgust 1992.

“A ono što ste propustili učiniti za Bosnu i Hercegovinu, propustili ste da učinite za sebe. Jer u Bosni se, u neravnopravnoj borbi, pokušava odbraniti jedan eminentno evropski princip života i odnosa među ljudima i društvenim i nacionalnim grupama. To je princip različitosti i uzajamne tolerancije, čega je Bosna i Hercegovina, uprkos svim historijskim iskušenjima, uvijek bila primjer i što i danas sa utopijskom upornošću pokušava da ostane.

Evropa se danas i brani i gradi i - možda – sahranjuje u Bosni... Poslije srušenog Sarajeva i porobljene Bosne i Hercegovine, svaki razgovor o novoj Evropi postat će, također, besmislen.”

Pismo hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu, Oslobođenje, 29. oktobar 1992.

“Bosna i Hercegovina neće nikada prihvatiti podjelu na isključivo etničkoj osnovi i neće prihvatiti nikakvo rješenje nametnuto silom. Za svoj otpor ona ima dovoljno snaga i dovoljno prijatelja u svijetu.”

Govor na Konferenciji islamskih zemalja – Jeddah, 1. decembar 1992.

“Obraćali smo se svijetu i objašnjavali da se nesreća o kojoj je riječ ne tiče samo Bosne i Hercegovine, niti samo Balkana, pa ni samo Evrope. U pitanju je događaj koji ima planetarni značaj. Jer etničko čišćenje i koncentracioni logori, što poput crnih gljiva niču usred Evrope u zadnjim godinama dvadesetog stoljeća, označavaju istinski sumrak civilizacije i podjednako se tiču svakog ljudskog stvorenja.”

Tekst iz lične arhive Alije Izetbegovića, Sarajevo, april 1993.

“Bosna je zemlja dodira triju svjetova.

Islam, katoličanstvo i pravoslavlje – Orijent, Bizant i Evropa – žive, dopunjuju se i sučeljavaju u Bosni. Bogumilski stećci, munare i franjevački samostani simboliziraju prošlost ove zemlje.

Različitost i kulturno šarenilo Bosne bili su i njeno bogatstvo i njen teret. Stoga je hiljadugodišnja historija bosanske kulture istovremeno i historija sukoba, osvete i izbjeglištva. Jedan takav sukob odvija se pred našim očima.

Današnji napad na islam i muslimane u Bosni nije samo napad na drugu vjeru i naciju. To je rat protiv čovjeka uopće. To je rat protiv bogomolja, škola i biblioteka. Stoga to jeste rat barbarstva protiv civilizacije. Opstanak Bosne će biti pobjeda prava na izbor i različitost, pobjeda dvadesetog vijeka nad povampirenim srednjim vijekom.

U Bosni su napadnute sve ljudske svetinje. Stoga s pravom očekujemo da se svijet konačno stavi u odbranu elementarnih vrijednosti civilizacije.“

Obraćanje povodom dodjele nagrade “Kralj Fejsal”, Rijad, 10. april 1993.

“Moja zemlja je živi dokaz šta mogu da učine životu na zemlji agresija i nezainteresiranost za patnje drugih ljudskih bića. Narod Bosne i Hercegovine živi vijekovima na ovom mjestu gdje se sreću Istok i Zapad, pokušavajući da gradi most tolerancije i razumijevanja između dva svijeta. Sada je on grubo kažnjen i čak se tragovi ovog plemenitog ljudskog napora pretvaraju u pepeo.”

Obraćanje polaznicima Seminara Uprave za moral Štaba Vrhovne komande – Sarajevo, 9. decembar, 1993.

“Moram kazati bosanskohercegovački, jer to nije samo bošnjački narod, ima tu značajan broj Srba i Hrvata koji se sa nama bore i ja hoću ovdje to da kažem. Mi koji smo većinski narod, većinski narod i u samoj Armiji, treba posebno da cijenimo prisustvo naših sugrađana Srba i Hrvata u našoj vojsci... Dakle, bosanskohercegovački narod, građani Bosne, pružili su otpor koji je za svijet bio potpuno neočekivan i neobjašnjiv.”

Uvodni govor na Međunarodnoj konferenciji o Bosni i Hercegovini – Kuala Lumpur, 22. januar 1994.

“Moja zemlja i moj narod prolaze kroz najteži period svoje duge historije. U pitanju je ne samo opstanak države Bosne i Hercegovine, nego doslovno i goli opstanak bosanskog naroda. Jer u ratu koji je pokrenut protiv Bosne i Hercegovine, pogaženi su svi zakoni međunarodnog prava...na nečuven način pogaženo je ljudsko dostojanstvo, a sila je postala jedini zakon i jedini arbitar.

Ugrožavanje nekih elementarnih vrijednosti kakvo je na sceni sada u Bosni, tiče se svake žene i svakog čovjeka na svijetu.

U Bosni se ne vodi građanski rat. Protiv Bosne su dvije susjedne zemlje, prvo Srbija a u posljednje vrijeme i Hrvatska, izvršile agresiju. To je rat za osvajanje tuđih teritorija praćen genocidom, dakle zločin protiv čovječnosti.

U Bosni se ne vodi ni vjerski rat. Naprotiv, moglo bi se reći da je to rat protiv svake vjere i svih vjerskih vrijednosti.”

Obraćanje na konvenciji SDA – Sarajevo, 25. mart 1994.

“Čini mi se da je Bosna bila scena nevjerovatnih kontrasta. Ovdje se sukobilo dobro i zlo u najčistijem i nekakvom koncentriranom obliku. Zato je Bosna postala moralno pitanje, čak možda osnovna moralna dilema današnjeg svijeta.

Ali, vidite kako su se prilike promijenile. Bosnu su ponovo pokušali da obore. Međutim, ovaj put Bosna nije šutke pala. Grmljavina našeg otpora čuje se širom planete, mogu reći do neba se čuje.... A Bosna pati, trpi i drži se. Hvala Bogu!”

“Rekoh kako je naša Bosna i Hercegovina na neki način postala moralni ispit čovječanstva i, kad je već riječ o ispitu, vi znate kako su mnogi na tom ispitu pali. Međutim, nama je velika utjeha da je uz nas onaj bolji dio čovječanstva.”

Izlaganje na II Bošnjačkom saboru – Sarajevo, 18. juli 1994.

“Da li ćemo znati da Bosnu razvijemo da bi u njoj ljudi imali hljeba i pravde; da li će njena svjetlost biti dovoljna da osvjetli i najdalje kutove zemlje i rastjera mrak šovinizma i mržnje, ili ćemo se i mi sami zatvoriti u tjeskobu šovinizma i mržnje? Bosna ne trpi isključivost. Ovakva kakva jeste, višenacionalna i viševjerska, ona traži nekoga kome to šarenilo ne smeta. A mi smo ti kojima ne smeta! Nama ne smetaju ni crkve ni katedrale! Mi smo naučili da živimo s ljudima koji drugačije misle i osjećaju, i smatramo to svojom prednošću.”

“Stoga smo mi Bošnjaci, muslimanski narod Bosne, predodređeni da budemo predvodnici nove integracije Bosne, ne da bi Bosna bila unitarna država – ona to ne može biti – nego da bi bila i ostala cijela. U toj misiji i tom nastojanju sigurno nećemo biti sami. Ima, hvala Bogu, još mnogo ljudi koji podjednako vole Bosnu.”

Govor na 49. Zasjedanju Generalne skupštine UN-a – New York, 27. septembar 1994.

“Znajući dušu Bosne, vjerovali smo, a i sada vjerujemo da mir spašava, a rat razara ono što mi nazivamo Bosnom.

A to što mi nazivamo Bosnom nije samo prače zemlje na Balkanu. Za mnoge od nas Bosna nije samo domovina, Bosna je ideja. To je uvjerenje da ljudi različitih vjera, nacija i kulturnih tradicija, mogu živjeti zajedno.”

Intervju za list The Times – 18. novembar 1994.

“Ja se zalažem za cjelovitu Bosnu, a cjelovita Bosna – jer je višenacionalna – po definiciji ne može biti islamska država. To može biti samo podijeljena Bosna, a za podijeljenu Bosnu zdušno rade upravo neke evropske vlade. Tako dolazi do paradoksa – Evropa u Bosni stvara islamsku državu.”

Govor na samitu OSCE-a – Budimpešta, 5. decembar 1994.

“Gospodine Predsjedniče, ovo u Bosni je uistinu bio i jeste sukob između demokratije i najcrnjeg nacionalizma. Naši protivnici priznaju samo jednu (svoju) naciju, samo jednu (svoju) vjeru, samo jednu političku stranku. Sve što nije njihovo, osuđeno je na istrebljenje. Čak su i groblja preorana.”

Intervju za list Ljiljan – 10. decembar 1994.

“A što se tiče radikalizma, ako mislimo na istu stvar, on ovdje ne bi vodio ničemu. Bosna se nalazi na razmeđu svjetova i uz to je opkoljena sa svih strana. Na ovoj geopolitičkoj poziciji i u ovakvoj situaciji, radikalizam bi vodio izolaciji. Izazov i odziv ne bi bili ni u kakvoj proporciji, pa bi se radikalizam sveo na verbalizam i parole. I konačno, zar naša oružana borba nije dovoljno radikalna odgovor?”

Izlaganje pred Skupštinom RBiH, Zenica - 17. decembar 1994.

“Neko je s pravom rekao da je u Bosni na sceni svjetski rat, ciljajući očito na to da su u ove naše vidljive i nevidljive frontove umiješane sve relevantne sile svijeta. Ovdje se maksimum historije događa na minimum prostora.”

“Naš je neopozivi cilj da Bosna – bez obzira šta će još biti – bude zemlja u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije i političkog uvjerenja. Ovu formulu često skoro doslovno ponavljam, ali s obzirom na ono što se događa blizu nas, i desno i lijevo, moram to činiti. Ta formula je praktični izraz naše odanosti principu najvišeg reda: principu slobode. Sloboda je ono što našim životima daje smisao. Ona taj život čini podnošljivim i ona ovu našu tešku i mučnu borbu obasjava blagim sjajem.”

Obraćanje povodom Dana nezavisnosti RBiH – Sarajevo, 1. mart 1995.

“Naš cilj je Bosna slobodnih ljudi, Bosna u kojoj će se poštovati čovjek i njegova prava. Konceptu jednonacionalnih, jednovjerskih i jednostranačkih paradržava – kažem to u množini – mi suprotstavljamo naš koncept slobodne i demokratske Bosne. Mržnji i

netrpeljivosti mi suprotstavljamo demokraciju i toleranciju. Kada to geslo ispišemo na našim zastavama, onda tome treba postojano da težimo, korigirajući svakodnevno svoj put i neumorno ispravljajući svakodnevne nepravde. Ne činimo to zbog njih, njima ništa ne dugujemo. Činimo to zbog sebe. Braneći ovaj princip, koji je izraz civilizacije i koji, zapravo, civilizaciju čini mogućom, mi ćemo svaki dan bivati sve jači i spasiti ćemo i sačuvati Bosnu.

Svaki narod ima svoju obećanu zemlju. Naša obećana zemlja je Bosna. Pozivam vas da se za nju izborimo.”

Predavanje pred njemačkim Udruženjem za vanjsku politiku – Bonn, 17. mart 1995.

“Govorilo se: međunarodna zajednica nije htjela (ili nije mogla) da se miješa u rat u Bosni i Hercegovini. Ta konstatacija nije tačna. Međunarodna zajednica se umiješala u ovaj rat, ali na pogrešan način, i to treba da bude zapamćeno. Ona je to učinila nametanjem embarga na oružje koji je praktički djelovao samo prema žrtvi. Umjesto da nam pomogne, da vojno interveniše, da nas naoruža, svijet je povukao potpuno suprotan potez: zabranio je naoružanje napadnute zemlje i time je lišio legitimnog prava na samoodbranu.

Mi imamo sve razloge da tvrdimo: da nije bilo embargo na oružje, rat bi već bio završen, a Bosna i principi međunarodnog prava bili bi odbrani.”

“U Bosni ima islama, a nema fundamentalizma, a ako neko ne razlikuje ove dvije pojave, to je njegov problem.”

Obraćanje na II Skupštini građana srpske nacionalnosti BiH, Sarajevo, 9. april 1995.

“Cilj legalne vlade BiH, u ime koje vam se obraćam, jeste demokratska Bosna i Hercegovina ili, kako mi volimo da kažemo, država u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije ili političkog uvjerenja. Vjerujemo da je u tome suština civilizacije.

Vjerujemo, također, da ljudi različitih vjera i nacija mogu živjeti zajedno u toleranciji i miru. Kažu da je to utopija na ovim prostorima. Mi odgovaramo da je to jedini ljudski izlaz iz ove nevolje koja je pogodila mnoge nevine ljude svih vjera i nacija, i mi nastojimo da u to vjerujemo. A utopija u koju se vjeruje prestaje to biti.”

Obraćanje na proslavi Pesaha, Sarajevo, 14. april 1995.

“Na kraju, apeliram na vas da ne idete iz Bosne, da ostanete u ovoj zemlji koja je i vaša zemlja. Naš cilj je da ona bude tolerantna zajednica vjera i nacija, kao što je bila stoljećima. To je težak zadatak. Zajedno sa vama bit će nam lakše da postignemo taj važni i vrijedni cilj.”

Obraćanje na skupu Bošnjaka u Dusseldorfu, 13. maj 1995.

“Prošao sam nedavno Bosnom. Sada je ona sva ozelenjela i pod beharom. Putujući vidio sam mnogo, ali dvije slike ne izlaze mi iz pamćenja: naša djeca i naši vojnici. Na sve strane bujuci djece i njihova rumena, nasmijana lica, kao da nije rat. I isto tako, na sve strane, iza svake okuke vojnici stoje, nepomični i uspravni poput onih jelika, kao da su iz zemlje iznikli. To su dvije naše velike nade: vojnici –sadašnja, i djeca – buduća nada.”

Program od 12 tačaka za mir u BiH – Sarajevo, 18. avgust 1995.

“Pitanje Bosne je pitanje demokratije. Mi priznajemo jednaka prava Srbima u Bosni, ali nikakva prava ne priznajemo paljanskom režimu. Taj režim, jer se zasniva na genocidu, mora biti ili vojno pobijeđen, ili potpuno izoliran. Spremni smo pregovarati sa vodstvom srpskog naroda koji će poštovati elementarna prava nesrpskog stanovništva u BiH i ponašati se u skladu sa normama civiliziranog svijeta.”

Poruka za Međunarodni kongres o genocidu u Bonnu, 27. avgust 1995.

“...Jedna originalna duhovno-kulturna supstanca, koja se čitav milenij taložila u susretu i prožimanju različitih civilizacija, kultura, vjera – ono što mi zovemo ‘duh bosanski’ – grubo je napadnuta.

Bosna je već bila ono što što civilizirani dio svijeta želi da postane. i, umjesto da baš ovdje međunarodna zajednica brani i odbrani sopstvene, svečano proklamirane principe, ona ih je izdala. Stradanje Bosne, uz rijetke izuzetke, pratila je čudna ravnodušnost, pa i sramna šutnja svijeta.”

Debata na francuskom Institutu za međunarodne odnose – Pariz, 29. avgust 1995.

“Bosna je evropska zemlja. Ja sam musliman, ali istovremeno i Evropljanin. Dobro se osjećam što mogu biti i jedno i drugo. Slična je stvar sa Bosnom. Ona pripada Istoku i Zapadu. To je jedna interesantna zemlja. Linija trenja između dva svijeta, Istoka i Zapada, šetala se preko Bosne kroz više stotina godina i ona je stvorila ono što zovemo ‘bosanski duh’. Osnovna karakteristika tog duha jeste tolerancija, sposobnost da se živi s nekim ko se razlikuje od vas.”

Intervju za list Dnevni avaz – Sarajevo, 1. septembar 1995.

“Mi smo zemlja ‘između Istoka i Zapada’. Mi smo, uz to, rijetka zemlja koja u svoje prijatelje ubraja istovremeno Ameriku i Iran, i koja ima podršku arapskog i jevrejskog svijeta. Smatram to velikim dostignućem naše politike.”

Intervju za TV Dnevnik RTVBiH – Sarajevo, 27. septembar 1995.

“Prije svega, Predsjednik Tuđman dobro zna da nas je upravo Evropa gurala da stvorimo muslimansku državu. Zar nije Owen-Stoltenbergov plan bio upravo to i zar mi nismo to odbili? Međutim, bošnjački narod je vezao svoju sudbinu za cjelovitu i građansku Bosnu i ide tim putem ustrajno. Muslimansku državu su nam nudili na tanjiru i ubjeđivali nas da to prihvatimo... A što se tiče evropeizacije muslimana ovdje, vidite, mi smo evropska zemlja, evropski narod...”

Obraćanje nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma – Pariz, 7. decembar 1995.

“Naš cilj bio je i ostao cjelovita i demokratska Bosna. Odredbe ugovora to garantiraju, ali hoće li te odredbe postati život ili će ostati mrtvo slovo na papiru, to od ovog trenutka dobrim dijelom zavisi od nas, od toga šta mi hoćemo i šta možemo. Borba za te ciljeve nije izgubljena, ali nije ni dobijena. Ona se nastavlja drugim, miroljubivim sredstvima, ne silom oružja kojeg smo bili lišeni, nego snagom ideja i duha. Vjerovali smo i tvrdili da je naš model višenacionalne zajednice i otvorenog društva nadmoćan i da ne može izgubiti. Došlo je vrijeme da to sebi i drugima dokažemo.”

Intervju za list Ljiljan, Sarajevo, 24. mart 1996.

“Sile dezintegracije Bosne, i unutrašnje i vanjske, jesu u ofanzivi. Najviše me zabrinjava činjenica da se i nakon Dayton nastavlja etničko čišćenje. A najvažnija, za Bosnu najvažnija odredba dejtonskog sporazuma bila je ona koja je predviđala postepenu etničku reintegraciju. Povratak raseljenog stanovništva ne ostvaruje se i, za sada, ne vidi se način kako da se stvari pokrenu u pozitivnom smjeru. To je najveći problem i najveća prijetnja nad Bosnom.”

Obraćanje na velikom narodnom zboru u povodu obilježavanja godišnjice bitke na Žući – Sarajevo. 8. juni 1996.

“O toj Bosni, o tom snu o Bosni, želio bih danas da kažem nekoliko riječi.

Uvijek smo je zamišljali kao zemlju dobrih, uspravnih i ispravnih ljudi. I vjerovali da je u tome moć Bosne, ali i nemoć napadača koji su uvijek ponovo kidisali u nastojanju da je pokore. Kada se jednog dana budu pravile analize, kada se iz neke historijske udaljenosti bude odgonetalo čudo bosanskog otpora, naći će se – siguran sam – da je ta tajna bila negdje u dušama ili karakteru ljudi.”

“Često smo govorili da Bosna nije samo parče zemlje na brdovitom Balkanu. Za mnoge od nas Bosna je ideja, san o zemlji na razmeđu svjetova, na velikoj granici između Istoka i Zapada. To je zemlja više vjera i nacija, gdje ne smije biti nasilja nad čovjekom i gdje neće biti nepravde.

To je bio naš san o Bosni, i samo takva Bosna može da postoji i opstane.”

Izjava u povodu incidenta u Gradačcu i Kalesiji – Sarajevo, 15. avgust 1996.

“Borio sam se za Bosnu u kojoj će ljudi moći misliti i govoriti slobodno. Nesretan sam kada vidim da se pojedinci, umjesto argumentima, služe urlanjem i motkama, jer tako se, bez obzira na motive, pomaže neprijateljima Bosne.”

Govor na narodnom skupu “Povratak na Drinu”, prijetoj Grebak, 31. avgust 1996.

“Prva poruka je da mi hoćemo da Bosna bude demokratska zemlja, zemlja u kojoj će se svako moliti Bogu kako ga je njegova majka naučila i u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije i političkog uvjerenja. I druga: kakva god će Bosna ubuduće biti, ona će morati biti tako uređena da se u njoj više nikada neće moći ponoviti genocid nad bošnjačkim narodom. Što se tiče nas, to će biti njen prvi i najviši zakon.”

Razgovor sa Abdulahom Sidranom (intervju za Slobodnu Bosnu) – Sarajevo, avgust-septembar 1996.

“Ili jednostavnije: koja od sljedećih premise je tačna: što jači bošnjački narod, to jača Bosna, ili ona obrnuta: što slabiji bošnjački narod, to jača Bosna? Ima ljudi koji vjeruju da je ova posljednja tačna i da bi za cjelovitu i demokratsku Bosnu bio koristan, čak i neophodan, neki ‘zaborav’ bošnjačkog naroda. Po njima, bilo bi dobro da on zaboravi svoju vjeru, svoje ime, svoju prošlost, sve bi to, po njima, jačalo Bosnu, itd. Ne znam kako Vi mislite, ali Vam moram priznati da ja ne mislim tako. Obrnuto, vjerujem da je snažan i osviješten bošnjački narod kičma Bosne i Hercegovine i, ako ne jedini, onda glavni garant opstanka BiH, posebno u postojećoj situaciji neobično agresivnih velikodržavnih projekata i sa istočne i sa zapadne strane. U takvim uvjetima, samo snažan bošnjački narod može spasiti i postepeno integrirati Bosnu.”

Pozdravna riječ na Međunarodnom naučnom skupu “BiH – demokracija – rekonstrukcija – identitet” – Sarajevo, 21. avgust 1996.

“U svom promišljanju nećete moći bez podsjećanja da ova zemlja mnogo pamti, da ima svoju stoljećima dugu povijest, dugu kulturnu tradiciju i veoma dugo iskustvo tolerancije. Živjelo se na ovim prostorima sa različitim običajima i jednom Bogu se molilo u različitim bogomoljama. A ipak, Bosna je kroz duge vijekove bivala jedna i jedinstvena i ostajala sasvim posebna.”

Govor u Generalnoj skupštini UN-a – New York, 25. septembar 1996.

“Bosna je moguća samo kao demokratska država tri ravnopravna naroda i slobodnih građana. Ovu temeljnu odredbu Dejtonskog ugovora (o miru) i mi je prihvatamo sa svim konsekvencama. To je ona poznata formula: jedna država, dva entiteta, tri naroda.”

“Mi bismo željeli da proklamiramo i princip pomirenja ljudi i naroda. Bosni je to potrebno. Ovdje niko ne zastupa stav o kolektivnoj krivici naroda. Krivica je uvijek individualna bez obzira koliko krivaca ima. Ali da bi narodi bili iskupljeni, da bi se otvorio put pomirenju, zločinci moraju biti kažnjeni.”

Obraćanje na inauguralnoj sjednici Skupštine BiH – Sarajevo, 5. oktobar 1996.

“Oni koji su krivi za nesreću Bosne odgovarat će prije ili kasnije pred Bogom i pred ljudima. Tu odgovornost niko neće moći izbjeći. Bosna će biti zemlja ljudskih prava, a pravično suđenje i pravična kazna su ljudsko pravo krivca.

I na kraju, Bosna je, hvala Bogu, spašena, a kakva će ona biti, to će danas određivati njeni narodi, sutra možda njeni građani. To je realnost Bosne.”

Intervju za list Ljiljan – Sarajevo, 10. novembar 1996.

“Već sam rekao da smo u Bosni, takvoj kakva jeste, prisiljeni da biramo između podjele teritorija ili podjele vlasti ili, da budem precizniji: ili puna vlast u podijeljenoj Bosni, dakle na dijelu teritorija, ili podijeljena vlast u cjelovitoj Bosni. Opcija pune bošnjačke vlasti u cjelovitoj Bosni ne postoji.”

Čestitka povodom Dana državnosti BiH – Sarajevo, 24. novembar 1996.

“Rat je nagrdio lijepo lice Bosne. Rane su duboke, a jedini pravi lijek su pravda i tolerancija. Ali ni jednog ni drugog ili nema dovoljno, ili nema nikako.

Stoga, obilježavajući sutrašnji praznik, svi treba da se upitamo šta smo učinili i šta činimo da ova zemlja bude jača, bolja i po mjeri svih njenih građana.”

Obraćanje na Samitu OSCE-a, Lisabon, 2-3. decembar 1996.

“U Bosni se ta riječ, ta velika riječ – jednakost – vrlo često čuje, ali se podjednako upotrebljava i zloupotrebljava.

Želim da iznesem svoj osobni stav: ravnopravnost svih ljudi – DA, ravnopravnost svih građana u BiH – DA, ravnopravnost svih naroda – DA, ravnopravnost Srba i Bošnjaka, Bošnjaka i Hrvata, itd. – DA. Ali ravnopravnost ubica i njihovih žrtava – NE, ma ko bile ubice i ma ko bile žrtve.”

Intervju za Dnevni avaz – Sarajevo, decembar 1996.

“Pokazalo se, naime, da je koncept podjele uvijek bio praćen praksom genocida ili bar nasilja. Bez toga, podjela nije išla. I obrnuto: ako ste zastupali demokratski princip, to je uvijek istovremeno značilo cjelovitu Bosnu. Mogli bismo, dakle, naš cilj izraziti u jednoj riječi, a to je

sloboda, sloboda da se bude Bošnjak, Hrvat ili Srbin ili, jednostavno građanin, da se piše i govori slobodno, da se kreće po Bosni slobodno, a kada se radi, da se bude ograničen samo zakonima.”

Intervju za novogodišnji broj Oslobođenja – Sarajevo, 31. decembar 1996.

“Teško je dati neku sigurnu prognozu, ali nije teško označiti naše ciljeve i pravac djelovanja u ovoj krizi: to je integracija Bosne i Hercegovine i otpor silama koje je dijele. Sile koje nasrću na Bosnu i Hercegovinu umorit će se. Mi se nećemo umoriti. Uza sve nevolje koje su prisutne, sretni smo što taj proces više ne gledamo sa strane. Sada smo aktivni učesnici, po prvi put nakon dugo, dugo vremena, i to je ono ‘što je nama naša borba dala’. Dakle, sada sve u izvjesnoj mjeri zavisi od nas, od toga šta hoćemo i šta možemo.”

Obraćanje skupu građana BiH u Chicagu povodom Dana nezavisnosti BiH – Sarajevo, 28.02.1997.

“Rješenje za koje se godinama uporno borimo zove se cjelovita i demokratska Bosna. U ove tri riječi sadržano je sve ili gotovo sve od naših ciljeva i nada. Te tri riječi znače državu, slobodu, sigurnost, suživot, povratak prognanih, kažnjavanje krivih i pomirenje sa nekrivima.”

Izlaganje na 9. redovnoj sjednici Glavnog odbora SDA – Sarajevo, 9. mart 1997.

“Mislim i uvjeren sam da treba da nastavimo sadašnjim putem, dakle ka cjelovitoj Bosni. Do daljnjeg treba da idemo tim putem. Koliko dugo? Pa mislim dugo, dosta dugo. Mi imamo sve razloge da se još uvijek zalažemo za cjelovitu Bosnu, ali treba da znate da nje nema bez Srba i Hrvata. Ne može se Bosna i Hercegovina napraviti od samih Bošnjaka.”

Obraćanje na ceremoniji dodjele međunarodnog priznanja Centra za demokratiju – New York, 25. mart 1997.

“Odbrana demokratije u Bosni zasluga je mnogih ljudi koji su pripadali različitim narodima i različitim političkim strankama u zemlji. Današnji čin razumijem kao priznanje svim tim ljudima koji su u teškim danima rata i opće konfuzije sačuvali kompas, ostajući čvrsto na pravcu tolerancije i demokratije.”

“Jedan prijatelj iz Amerike nedavno mi je postavio pitanje: “Da li uistinu vjerujete da je, nakon svega, višenacionalna Bosna moguća?” Isto pitanje postavljali su mi i mnogi dobronamjerni ljudi iz Evrope. Imao sam, naravno, odgovor, ali na ova pitanja obično sam odgovarao također pitanjem: “A šta je alternativa? Ako mislite da je to samo podijeljena Bosna, vi nedopustivo uproštavate problem. Radi se o mnogo ozbiljnijoj stvari. S obzirom na ono što se dogodilo, počevši od agresije u proljeće 1992., preko genocida, pa do najnovijeg izigravanja svega što je svečano dogovoreno u Daytonu, to bi bio ne samo politički poraz Bosne, nego i moralni debakl svijeta sa nesagledivim posljedicama. To bi bilo definitivno

priznanje sile i prevare u međunarodnim odnosima, legalizacija genocida i nasilja, poraz demokratije i trijumf dva mala, ali otrovna fašizma, na jednoj i na drugoj strani. Da li bi se ovakvo kolosalno posrnuće demokratije i zakona moglo ticati samo Bosne i zar ono ne bi uticalo na život svakog čovjeka i svake žene na svijetu?”

Obraćanje na smotri povodom Dana armije BiH – Sarajevo, 15. april 1997.

“Braneci Bosnu, vi niste imali čast da samo branite zemlju. Više od toga, vi ste branili jednu veliku ideju koja ima svjetski značaj. To je ideja tolerancije i suživota među ljudima različitih vjera i nacija. Tamo gdje ste vi bili, uprkos svim iskušenjima, ostale su čitave džamije, crkve, katedrale i sinagoge. To je najvažnija vaša i naša pobjeda. Postupajući tako, vi ste osigurali najveći zalag za cjelovitu i demokratsku Bosnu i Hercegovinu, a to znači za budućnost.”

Govor na sastanku Upravnog odbora za implementaciju Mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu – Syntra, Portugal, 30. maj 1997.

“Nema cjelovite Bosne bez cjelovite provedbe Dejtonskog ugovora. Ali isto tako, bez cjelovite Bosne nema izgleda za demokratski razvoj u njoj. U pocijepanoj zemlji samo ekstremne snage imaju šansu i jedan ekstremizam izazivao bi drugi. Oni bi se uzajamno hranili. Stoga jedino rješenje u interesu naših naroda i u interesu svijeta jeste cjelovita, a to znači demokratska Bosna.”

Intervju za list NIN – juni 1997.

“Hrvata ima od Neuma do Brčkog, Bošnjaka od Višegrada do Bihaća. Sa Srbima je slična situacija. Kako sad tu možete obrazovati nacionalne države? Možete, naravno, ako prethodno izvršite neki krvavi demografski inženjering i ljude silom potrpate u nacionalne torove. A to su ustaše i četnici, i u drugom svjetskom ratu i u ovom, 1992-1995, pokušali učiniti. Tada se Vaše pitanje može čitati i ovako: pristajete li na prethodno etničko čišćenje? Naravno da ne pristajem. Slijedi da su nacionalne države u Bosni sa moralnog i pravnog stanovišta nemoguće. Moguće su ako se moralne i pravne norme prije toga brutalno pregaze.”

Govor na Ajvatovici – Prusac, 29. juni 1997.

“Bosni trebaju hrabri i obrazovani ljudi. Allah nas je stavio na ovu vjetrometinu, na ovaj komadić zemlje gdje se smjenjuju bure i oluje. Niko ne bira zemlju u kojoj će se roditi, a ova zemlja je naša sudbina.”

Referat na Drugom kongresu SDA – Sarajevo, 6. septembar 1997.

“Izgradili smo demokratski imidž Bosne, kao zemlje sa ljudskim likom. Uspjeli smo dobiti podršku i zapadnih i muslimanskih zemalja i nositi se sa moćnom propagandnom

mašinerijom, koju je protivnik naslijedio od bivše Jugoslavije. Iako tehnički inferiorniji kao i u pravom ratu, i iz ovog propagandnog rata izašli smo kao pobjednici.”

“Pokazalo se da Bosnu nije moguće razoriti. Zemlja koja je izdržala orkan 1992., položila je historijski ispit. Svijet je u Daytonu priznao ovaj fakat.”

“To je put da jednog dana svi Bošnjaci kažu da su Bosanci, a Hrvati i Srbi, ostajući to što jesu, kažu to isto. Sve druge opcije su nerealne. Da bi dočekali taj dan, Bosna mora da postane stvar ponosa svakog od nas, a da bi to bila, ona mora postati zemlja slobode i prosperiteta. Sadašnji oreol mučeništva za to nije dovoljan. Samo tada će građanin Bosne sa osjećanjem ponosa reći da je Bosanac. A to je proces koji će trajati desetljećima.

U međuvremenu, krećući se ka tom dalekom i velikom cilju, školovat ćemo naš narod, učiti naše ljude i žene ljubavi prema Bosni i odgajati ih u duhu poštovanja vlastitih vrijednosti i univerzalnih ljudskih vrijednosti, a prije svega slobode i tolerancije.”

Govor na II Samitu Vijeća Evrope – Strasbourg, 10. oktobar, 1997.

“Želim da naglasim da je naš cilj demokratska i sekularna država sastavljena od dva multietnička entiteta. Takvu koncepciju podržava značajna većina naše javnosti. Mislim da mogu reći da je to naš zajednički cilj, nas iz Bosne i Hercegovine i vas iz ujedinjene Evrope.”

Konferencija o BiH – Bonn, 9. decembar 1997.

“S obzirom na ovu bazičnu činjenicu i na sadašnje ponašanje Srba, pa i kolebljivost dijela međunarodne zajednice, moram konstatirati sljedeće: ako srpska vlast ne priznaje državu BiH kako je definirana u čl. 1. Ustava BiH, tada mi ne priznajemo RS i tražimo da nas svijet, koji je garantirao ovaj ugovor o miru, slijedi u ovoj logici i u ovom stavu sa svim konsekvencama.”

Čestitka za Dan nezavisnosti BiH – Sarajevo, 28. februar 1998.

“Sada smo na putu da obnavljamo zemlju i da se okrenemo po drugi put budućnosti, i pokušamo ponovo pobijediti kao Bosanci, neopterećeni razlikama, već ujedinjeni u naporima da budemo dio Evrope bez granica. To je težak zadatak, jer nas prošlost stalno podsjeća. Ali, snaga Bosne i Hercegovine biće upravo u tome da na mržnju koja još tinja u srcima nekih ljudi, ne odgovaramo mržnjom. Ako to postignemo, pobijedili smo, ili tačnije, pobijedio je koncept višenacionalne Bosne i Hercegovine.”

Intervju za istanbulski list ‘Cumhuriyet’, 11. septembar 1998.

“Kao što naziv Koalicije kaže (CD), naš cilj je očuvanje cjelovite i demokratske Bosne i Hercegovine. U ove dvije riječi iz njenog naziva – cjelovitost i demokratija – sadržan je program i cilj Koalicije. To je dalja konsolidacija mira i države na osnovama ljudskih prava,

vjerske i nacionalne tolerancije, slobode javne riječi i medija, transformacije privrede i imovine iz ranije socijalističke na tržišnu i privatnu, uključivanje Bosne i Hercegovine u evropske integracije i saradnja sa Istokom i Zapadom – Bosna kao most između dva svijeta, itd.”

“Nacionalnosti, Bošnjaci, Hrvati i Srbi jesu realnost Bosne i Hercegovine, pa su i nacionalne stranke realnost. Za Bosnu nisu opasni nacionalizmi, nego ekstremizmi i šovinizmi. Bosna je raskršće triju religija – islama, katoličanstva i pravoslavlja, triju nacija – Bošnjaka, Hrvata i Srba, i dvaju svjetova – Orijenta i Zapada. Stoga je zakon opstanka Bosne tolerancija, i mi je zastupamo.”

“Bosna je evropska zemlja. Historija i geografija su odredile ulogu Zapada u Bosni. Ali tu je i njena pozicija na – kako to mi kažemo – velikoj granici između dva svijeta.”

Obraćanje na Konferenciji za implementaciju mira u Bosni i Hercegovini – Madrid, 15. decembar 1998.

“Postepeno uključivanje BiH u evropske integracije snažno bi pospješilo unutrašnju integraciju u BiH jer bi obeshrabilo snage, u BiH i van nje, koje rade na njenoj podjeli. Vanjska i unutrašnja integracija BiH uzajamno su uvjetovani procesi i valja ih na taj način posmatrati.”

Izlaganje na zatvorenom dijelu sjednice Glavnog odbora SDA – Sarajevo, 18. decembar 1998.

“Trebalo da se smiono krećemo u pravcu Evrope, da bi osigurali taj kišobran nad Bosnom, jer sve druge varijante nose u sebi veliku mjeru neizvjesnosti.

Naš narod je još uvijek ugrožen, i to biološki, što znači i duhovno ugrožen. Jer da biste bili bilo što, morate postojati. Mir u Bosni se održava zahvaljujući prisustvu stranih trupa. Sasvim je neizvjesno šta bi se dogodilo u slučaju njihovog odlaska.”

Intervju za list “Plava linija”, Sarajevo 6. april 1999.

“I dalje vjerujemo da ćemo izdržati. Ostvarit ćemo Bosnu. Važno je da smo spasili narod. Kada mislim o narodu i Bosni, to mi negdje liči na čeljad i kuću. Važna su čeljad. Ako je čeljad preživjela, popraviti će kuću. Treba imati strpljenja i savjesno raditi. Ništa neće samo.”

“Dnevni avaz”, rubrika: Javnost pita – Izetbegović odgovara, Sarajevo, 8. april 1999.

“Moram poći od nekih jasnih ideja. Jedna od njih, matematički jednostavna i jasna je: nema Bosne bez bošnjačkog naroda, što jači bošnjački narod – jača Bosna i Hercegovina. Ovo nikako ne znači da Hrvati i Srbi nisu važni, ovo samo znači ono što je rečeno: nema Bosne bez

bošnjačkog naroda. Svima je ovo jasno, nama i njima, i prijateljima i protivnicima, protivnicima posebno.”

Govor vojnicima povodom Dana armije RBiH – Tuzla, 15. april 1999.

“Niko nema pravo da kaže da je on spasio Bosnu. Niko nema pravo da isključivo sebi pripisuje zasluge za odbranu Bosne u onim teškim vremenima. Nema tog pojedinca, grupe ili stranke koja to može i smije reći.

Ipak, u jednom posebnom smislu, mi možemo reći da smo odbranili Bosnu. Možemo, ako to ‘mi’ znači i obuhvata sve one koji su na ovaj ili onaj način pružili otpor napadaču i doprinijeli tom otporu.”

Obraćanje na Forumu parlamentaraca BiH – Sarajevo, 24. april 1999.

“Najbolja poruka i pouka koju im možemo ostaviti je tolerancija. Da je Bog htio, svi bismo bili jedan narod. Ali, On to očito nije htio. On nas je podijelio u plemena i narode i naredio nam da se uzajamno poštujemo i da ne činimo zlo jedni drugima. Ova božanska poruka o toleranciji i poštovanju drugog i drugačijeg postala je i najviša ljudska poruka koju slijedi cijeli svijet. Ona treba da bude i najviši zakon Bosne, jer bez nje nema Bosne niti života u njoj.”

“Dnevni avaz”, rubrika: Javnost pita – Izetbegović odgovara, Sarajevo, 10. juni 1999.

“Moj odgovor praktično znači da vjerujem da će bolji dani za BiH svanuti kada hrvatske i srpske vođe shvate da se vitalni interesi hrvatskog i srpskog naroda mogu na najbolji način ostvariti izgradnjom demokratske države u nepodojeljenoj BiH, i da su sve druge opcije udaranje glavom o zid.”

Intervju za TV OBN, Sarajevo, 12. avgust 1999.

“Ne možemo istovremeno biti za cjelovitu BiH, a ne podržavati princip ‘svi na svoje’. ... Povratak se može odvijati neometano i kontinuirano samo ako je dvosmjernan. Nemamo ništa protiv da Sarajevo ide dva koraka naprijed, ali svi drugi moraju slijediti to kretanje.”

Intervju za list “Nacional”, Zagreb, 29. septembar 1999.

“Ovo će prvo biti zemlja tri ravnopravna naroda, a u daljoj budućnosti – tako se nadam – država ravnopravnih građana. Sve teče u tom pravcu, u svijetu, pa će i u Bosni. Nema razloga da u to ne vjerujem. Pitanje je samo koliko će taj proces potrajati.”

Intervju za “Feral Tribune”, Split, 27. decembar 1999.

“Evo kako stoji sa bošnjačkim hegemonizmom u BiH. Na gotovo polovini BiH koja se zove RS, Bošnjaci ne samo da nemaju nikakve vlasti i nikakvih prava. Tačnije: tamo ih gotovo uopće

nema. Kad je riječ o drugoj polovini BiH, na dijelu pod kontrolom HVO-a, a to je oko 19% teritorije, situacija je gotovo ista kao i sa RS: nikakve vlasti, i nikakvih prava. Za našu hegemoniju bi, dakle, preostalo 32% teritorije, ali stvar nije tako jednostavna. Potpredsjednik Federalne vlade i ministar finansija, bez koga se ništa ne može isplatiti, je Hrvat. To su i ministri odbrane, pravde, zdravlja i trgovine. Hrvat je i predsjednik Federacije i predsjednik Vrhovnog suda, itd. Tako stoje činjenice sa našim hegemonizmom u BiH, pa sami prosudite."

Intervju za "Dnevni avaz", Sarajevo, 2. mart 2000.

"Više puta sam isticao da trebamo biti Bošnjaci i Bosanci, ovo drugo u državnom smislu riječi – građani države Bosne i Hercegovine. Govorio sam, i to bih želio, da i Srbi i Hrvati budu to što jesu, ali da budu i Bosanci. Mislim da je u tome budućnost Bosne. Mislim da se samo tako mogu pomiriti nacionalnosti i Bosna kao multietnička država. Ali za to je potrebna jedna mjera hrabrosti. Trebamo priznati uzajamne grijehе, manje i veće. Mi s pravom tražimo kažnjavanje zločinaca, ali trebamo osloboditi bilo kakve kolektivne krivice srpski i hrvatski narod. Uz kolektivnu narodnu krivicu nema Bosne. Također, što je mnogo teže, mi Bošnjaci treba da se izvinimo srpskom i hrvatskom narodu za nevolje koje smo im nanijeli. I naši su tu i tamo srušili poneku crkvu ili manastir, pa i učinili zločine nad civilnim stanovništvom. Hvala Bogu, to su bili rijetki slučajevi, ali mi to moramo priznati i goniti naše prijestupnike. Mislim da je to jedini siguran put do bosanske zajednice."

Obraćanje na svečanoj sjednici Glavnog odbora SDA – Sarajevo, 26. maj 2000.

"Prvo, naša vizija BiH.

Kao što znate, mi smo u toj viziji odbacili i komunistički i nacionalistički koncept države...

Mi smo izabrali srednji put: to je jednostavan balans između nacionalnog i državnog, balans koji bi omogućio život Bosne u miru i prosperitetu za sve njene građane i narode."

Intervju za Haški tribunal, 15. avgust 2000.

"Bosna je već vijekovima zemlja tri naroda, četiri religije (islam, katoličanstvo, pravoslavlje i jevrejstvo), pa i tri kulture, dakle tipična multietnička zemlja. Ljudi su bili naviknuti da žive jedni s drugima u toleranciji, spremni na različitosti. Ovaj rat je nanio velike štete tom duhu uzajamnog poštovanja i razumijevanja. Nacionalisti su tvrdili da više ne možemo živjeti jedan sa drugim, nego jedni pored drugih. Sve je ovo bilo popraćeno separatističkim planovima podsticanim iz susjedne Srbije i Hrvatske. Cilj je bio podjela Bosne. Ne mogu, nažalost, reći da je duh Bosne ostao nepovrijeđen. Mir je uspostavljen, ali su ostale sumnje i nepovjerenje. Trebat će mnogo vremena i dobre volje da se ove rane na duši naroda zaliječe. Pravda i kažnjavanje zločinaca jedan je od tih lijekova."

Govor na milenijском samitu Ujedinjenih Nacija – New York, 6. septembar 2000.

"Želim vas uvjeriti u spremnost moje zemlje da doprinese općem dobru kako bi se izgrađivao jedan bolji i pravedniji svijet. Kao raskršće civilizacija, kultura i religija – pravoslavlja, katoličanstva, judeizma i islama – mi možemo mnogo doprinijeti novom dijalogu i kulturi mira. Naš primjer govori šta treba i šta ne treba činiti. On je pozitivan i negativan nauk budućim generacijama."

Intervju za časopis "Dani", 9. oktobar 2000.

"Nije Dejton odredio Bosnu, nego obrnuto. Bosna takva kakva jeste, odredila je Dejton. On je doslovan odraz tadašnje realnosti u Bosni i van nje. Ako je ova konstatacija tačna, onda slijedi da eventualne promjene Dejtonskog ugovora neće proisteći iz želje ili glave jednog političara, nego samo na osnovu promjena, realnih i psiholoških, u samoj Bosni i okruženju."

Intervju za "Oslobođenje", 12. oktobar 2000.

"Bosna je tronacionalna i to je činjenica pred kojom ne vrijedi zatvarati oči. Ništa tu ne pomažu naše želje i žalovi. Mi moramo pronalaziti rješenja naših problema uzimajući u obzir tu neizmjenjivu, dobru ili lošu činjenicu.

... Šta više, ignoriranje nacionalnog problema zaoštava ga i može dovesti u opasnost opstanak zemlje. Bolje je suočiti se sa problemom i rješavati ga. Jedno rješenje je postepeno smanjivanje nacionalnih i vjerskih tenzija i konsenzus triju naroda o zajedničkim institucijama u bosanskohercegovačkoj državi."

Obraćanje na promociji knjige *Geneza jedne zablude* dr. Cirila Ribičića – Sarajevo, 22. novembar 2000.

"Naš cilj u Bosni, cilj svih razumnih ljudi, jeste pomirenje naroda da bi Bosna opstala i da bi se ubrzali procesi normalizacije koji su u toku i koji sada idu dosta sporo. Ali pomirenja nema bez istine. Istina je uvjet pomirenja, i zato se ponekad moramo vratiti u prošlost da bismo odvojili istinu od laži i da bismo budućnost zasnivali na pravdi i temeljima koji su čvrsti."

Intervju za magazin "Slobodna Bosna", 19. mart 2001.

"Da, podržavam građanski koncept Bosne i Hercegovine. Šta to znači? To znači da podržavam takvu BiH u kojoj će svi ljudi imati slobode i prava koji neće zavisiti od vjere, nacije ili političkog uvjerenja. Za mene pojam građanski nije identičan sa pojmom anacionalni. Važno je čemu učite narod, mržnji ili suživotu."

Predavanje održano u Centru za islamske studije u Oxfordu – 2. april 2001.

"Kada je sve ovo završeno, i kada je Bosna 1992. proglasila nezavisnost, sve koprene i prividi su pali, a ukazao se njen ogoljeli reljef: tri naroda, možda tačnije tri religije – islam, katoličanstvo i pravoslavlje. Četvrtog naroda, Jevreja, praktično više nije bilo: uništili su ga ljudi koji su došli iz srca Evrope, ratne 1941.-42.godine. ostala je samo mala zajednica od nekoliko hiljada pripadnika, okružena zasluženim poštovanjem."

Intervju za list "Saff", 1. septembar 2001.

"Bosna po mojoj viziji i Bosna po Dejtonu razlikuju se. Ja sam se zalagao za cjelovitu i demokratsku BiH, naravno bez nacionalnih entiteta. Ali same vizije ne određuju tok historije, nego još jedan faktor koji se zove sila. Ima autora koji čak smatraju da sama sila određuje tok stvari i da tu vizije nemaju nikakvog utjecaja, što je svakako jednostrano gledanje. Našu viziju Bosne deformirala je sila, tačnije rečeno tadašnji odnos snaga na terenu i u svijetu."

Intervju za list "Express", Sarajevo, 1. oktobar 2001.

"A što se tiče bosanske nacije, mi ćemo promovirati tu ideju ali, naglašavam, ne kao etnički nego kao državni pojam. Željeli bismo otvoriti mogućnost da, uz to što smo Bošnjaci, Hrvati ili Srbi, budemo i Bosanci. Ja sam, na primjer, Bošnjak, ali sam i Bosanac, građanin Bosne i Hercegovine."

Referat na Trećem kongresu SDA – Sarajevo, 13. oktobar 2001.

"Sigurni smo da osjećanje pripadnosti državi Bosni i Hercegovini ili neka vrsta bosanskog patriotizma živi među većinom građana Bosne i Hercegovine. To nije nacionalno nego građansko osjećanje i zato čudi negativna reakcija nekih koji sebe smatraju velikim 'građanima'."

Članak za "International World Press Report", Engleska, 29. oktobar 2001.

"I konačno, ima dosta islamskih vjernika, ali nema islamskog fundamentalizma u Bosni. Nakon skoro pola vijeka komunističke represije, nezvaničnog ali prisutnog i prisilnog ateizma u bivšoj Jugoslaviji, neka vrsta vjerskog preporoda je normalna pojava. Među bosanskim muslimanima ima radikalnih elemenata, ali oni su izrazita manjina. Mi smo muslimani 'na bosanski način', kako to kaže gđa. Tone Bringa.

Linija dodira između Istoka i Zapada šetala se upravo preko Bosne u toku vijekova i trenje između ta dva svijeta proizvelo je specifičan bosanski mentalitet koji se odlikuje tolerancijom i otvorenošću. Radikalizam je stran bosanskom duhu."

Obraćanje na ceremoniji dodjele nagrade "Islamska ličnost godine" - Dubai, 6. decembar 2001.

"Uprkos svim strašnim iskustvima, mi ne govorimo o osveti. Mi pokušavamo u Bosni naći pomirenje sa drugim narodima i vjerama i stvoriti društvo vjerske i nacionalne tolerancije, držeći se kur'anskog načela da u vjeri nema sile. Mi također ne vjerujemo da je sukob civilizacija neminovan, jer, iako na površini različite, sve kulture su iste, ako se ide do njihovog dna. U njihovim temeljima nalaze se iste ili slične moralne vrijednosti."

Intervju za FACE TV, Sarajevo, 27. septembar 2003.

"Bitno je da Bosna opstane, budimo Bošnjaci, Srbi, Hrvati, a onda budimo svi više Bosanci. Nema osvete, ima pravde. Ne zaboravimo prošlost, ali nemojmo živjeti u njoj."

FONDACIJA "ALIJA IZETBEGOVIĆ"